

Altay Suroy Recepoğlu ve Mağcan Cumabayev'in "Türkistan" Şiirlerinde Bellek Mekânları

Spaces of Memory in Altay Suroy Recepoğlu and Magcan Cumabayev's "Turkistan" Poems

CÜNEYT AKIN*

Öz

Balkanlardan Kazak ve Kırgız bozkırlarına kadar uzanan Türkistan coğrafyasını ve bu coğrafyanın bellek mekânlarını şiirinde işleyen Altay, Mağcan Cumabayev'in Türkistan şiirindeki Aral ve Balkaş göllerini şiirine almıştır. Siri Derya ve Amu Derya'nın yer aldığı Maveraünnehir, Altay'nın şiirinde sihirli ve ürperticidir. Cumabayev ise bu iki mübarek suyun kenarında, atalarının kutsal mezarlarını bulmanın heyecanıyla yaşamaktadır. Her iki şair de Türk'ün kutsal dağlarından bahseder. Altay, Hisar Dağları, Pamir ve Tanrı Dağları'nı şiirine almıştır. Cumabayev'de dağlar daha da ağırlık kazanmıştır. Pamir Dağları'ndan, Alay, Tyen-Şan, Tanrı ve kutsal Kızılkurt Dağı'ndan bahsetmiş, Kutsal Kızılkurt Dağı olmasaydı, Nuh'un Gemisi'nin kurtulmayacağıni belirterek, insanlığın kaderini, Türkistan'ın bu kutsal dağına bağlamıştır. Her iki şair de Türkistan coğrafyasındaki çöl ve bozkırlara şiirlerinde yer vermiştir. Altay, Kızıl Kum ve Kara Kum çöllüklerini, Cumabayev ise, Turan'ın uçsuz bucaksız çölleriyle, rüzgâr esmeyen, ıssız, sapsarı ve kumsar çölleri ve mezarlığı andırır. Altay ise bu çölleri, göklerin indirilmek istediği mekânlar olarak telakki etmiştir. Balkaş'ı bağına basan Tarbagatay bozkırlarından bahseden Cumabayev'in yanında, Kırgız bozkırlarından bahisle şiirini sonlandıran bir şair bulunmaktadır. Çalışmada, iki Türkistan şiirindeki bellek mekânlarından yola çıkılarak, şairlerin milli duyguları ve Balkanlardan Kazak ve Kırgız bozkırlarına kadar uzanan Türkistan coğrafyasının bellek mekânları, her iki şiirde kullanılan bağlamsal anlamlar değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Mağcan Cumabayev, Altay Suroy Recepoğlu, Türkistan, bellek mekânları, Türkistan şiiri.

Abstract

Seeing the geography of Turkestan from the Balkans to the Kazakh and Kyrgyz steppes and memory places of this geography in his poem, Altay included the Aral and Balkaş lakes, the poem of Magcan Cumabayev in Turkestan, into his poem. Transoxiana, with Siri Derya and Amu Derya, is magical and creepy in Altay's poetry. Cumabayev, on the other hand, lives with the excitement of finding the holy tombs of his ancestors in these two blessed waters. Both poets talk about the sacred mountains of the Turk. Altay included Hisar, Pamir and Tanrı Mountains in his poetry. In Cumabayev, the mountains gained even more weight. He talked about the Pamir, Alay, Tian-Shan and the holy Kızılkurt Mountain. Both poets included the outside and steppes of the Turkestan geography in their poems. Altay expressed the security of Kızıl Kum and Black Sand, and Cumabayev expressed the vast deserts of Turan. In Cumabayev, these vast circles, windless, desolate, yellow and sandy circles resemble a cemetery. Altay, considered these standards as places where the heavens are wanted to be lowered. There is a poet who ends his poem by observing the Kyrgyz steppes next to Cumabayev, who talks about the Tarbagatay steppes, which embraced Balkhash. In the study, starting from the memory places in the two Turkestan poems, the national feelings of the poets and the memory spaces of the Turkestan geography extending from the Balkans to the Kazakh and Kyrgyz steppes, the contextual meanings used in both poems will be tried to be evaluated.

Keywords: Magcan Cumabayev, Altay Suroy Recepoğlu, Turkestan, places of memory, Turkestan poetry.

* Prof. Dr. / Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Afyonkarahisar/TÜRKİYE, cuneytakin@aku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6230-7222

Gönderilme Tarihi | Date Applied: 26/07/2023

Kabul Tarihi | Date Accepted: 22/11/2023

Araştırma Makalesi | Research Article

“İnsan, kendini tümüyle gerçekleştirebilmek için zaman ve mekân talep eder.”

(Bakhtin, 2001, s. 29)

1. Giriş

Yukarıda Bakhtin'in sözünü ettiği talep, coğrafya içinde yaşayan insanlara kimlik kazandıran önemli bir değere dönüşmektedir (bk. Şahin, 2018, s. 381). Hafıza Mekânları adlı çalışmasında geçmişi “hatırlamanın” bir yolu olarak ulusal bellek mekânlarının (lieux de memoire) yaratılması gerekliliği üzerinde duran Nora, fiziksel bir mekânla sınırlandırılmayacak sembolik anlam ve pratikleri de içeren hafıza mekânlarının, ulusal hafızayı tarihsel bir gelenek olarak kurduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca, söz konusu hatırlama yoluyla, tarihe kaydolmuş anların bellekte kendine yer bulacağını ifade eder (2006, s. 160).

Kolektif bellek, her türü mekânın yer aldığı bir çerçevede oluşur. Fakat mekân, süregelen bir gerçekliği ifade eder. Bizi çevreleyen maddi ortam korunmamış olsaydı, izlenimlerimiz birbiri ardınca gelir ve aklımızda herhangi bir şey kalmazdı. Geçmişi hatırlayabildiğimizi anlayamazdık. Herhangi bir hatıralar kategorisinin yeniden canlanması için, dikkatimizi çevirmemiz gereken şey mekândır. İçinde bulunduğumuz, sık sık geçtiğimiz, daima erişimimizin olduğu ve hayal gücümüz ya da düşüncemizin her an yeniden oluşturabildiği bizim mekânımızdır (bk. Onaran-Kişmir, 2018, s. 174).

Mekân, insanın yaratıcı eyleminin merkezinde bulunan, yıllar boyunca keşfedilen, merak edilen, deneyimlenen ve hayal edilen bir kavramdır. Mekân, insanın fiziksel varlığının yanı sıra kültürel etkinliklerini gerçekleştirdiği bir yer olarak deneyimlendiğinde, yaratıcılığın merkezi olur. Mekân, sadece fiziksel bir gösterge değil, aynı zamanda sosyal bir gösterge haline gelir ve nesne-insan ilişkisini farklı zamanlar arasında bir bağlam oluşturacak şekilde biçimlendirir. İnsanlar, deneyimlerini mekân aracılığıyla yaratır, kültürel eylemlerini mekânda sergiler ve ileterek hem sözlü hem de sözsüz bir şekilde ifade eder. Yaratıcılığın estetik kodları, kültürel performanslar ve öğrenme süreçleri bu şekilde "geçmişten geleceğe" doğru bir yolculuk yapar, geçmiş mekânlarda ve bu mekânlarda gerçekleşen etkinliklerde yeniden canlandırılır. Mekânlar, bireysel ve toplumsal hafızanın önemli anılarını hatırlatan unsurlar haline gelir, bu da insan belleğinin sürekli olarak "hatırlama" ve "unutma" ikilemi içinde bulunduğu bir yer olarak mekânları tanımlar. Kültürel bellekte "hatırlama, fiziksel, sosyal, tarihsel ve kültürel mekânlar arasındaki sosyal ilişkiler ve etkileşimler sonucunda oluşan bir eylemdir" ve "karşılaşılan her nesne ve onun bulunduğu genel mekân, birçok insan için ortak bir yaşam tarzını hatırlatır." (Halbwachs, 2018, s. 160).

Edebî eserlerde kültürel bellek mekânları, bir “hafıza mekânı” işlevi görmektedir, kolektif belleğin süregelen olmasını sağlamaktadır. Millî hafızanın

oluşmasında ve sürdürülmesinde hayatî öneme sahip olan kültürel bellek mekânları, Türk dünyası özelinde düşünülürken, “Türkistan” coğrafyasını bir uçtan bir uca bağlayan “hafıza düğümleri” görevini üstlenmektedir. Bu hafıza düğümleri bazen bir “dağ”, bazı durumlarda bir “göl” ve bazen uçsuz bucaksız bozkırlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk dünyasının “Ötüken Yıı”ı (Ötüken Ormanı) gibi, Han Tengri, Tiyen-Şan (Tanrı), Pamir, Alay dağları, Balkaş, Aral ve Issık Göl’leri, Turan’ın uçsuz bucaksız çölleri, Türk dünyası için kültürel bellek mekânları hükmündedir.

Çalışmada, yukarıdaki paragrafta bahsedildiği üzere, iki Türkistan şairinin “Türkistan” şiirleri bağlamında “kültürel bellek mekânları” dikkatlere sunulmuştur. Çalışmadaki amaç, söz konusu bellek mekânlarının, Türk dünyasının iki ayrı ucunda, dolayısıyla birbirinden çok uzaklarda yaşayan iki şairinin, aynı “millî hafıza”yı ve “millî duyuş”u taşıyarak aktardıkları “kültürel bellek mekânları”nı karşılaştırmalı olarak ele almak olacaktır.

2. Sovyet Dönemi Kazak Edebiyatı

Kazak Sovyet edebiyatında 1920’lerden itibaren devrim teması işlenmiş, gerçekçilik, romantizm ve sembolizm bir arada kullanılmıştır. Bu dönem, sosyalist realizmin temellerinin atıldığı bir hazırlık aşaması olarak kabul edilebilir. 1920’lerde, baskılara rağmen, edebiyatta hala çeşitlilik ve tartışma ortamı vardı. Ancak 1934’te Sovyet Yazarlar Birliği kurulduğunda ve edebiyatta sosyalist realizm ana sanat akımı olarak benimsendiğinde, tek tip bir sanat anlayışı egemen hale geldi. Bu ideolojik yöntem aracılığıyla sosyalizm ilkeleri geniş kitlelere yayıldı. 1930’lar, 1920’lere göre daha hacimli eserlerin yazıldığı, ancak sosyalist realizmin bu eserlere hâkim olduğu bir dönemdi. Partinin edebiyat alanındaki yönergeleri bu dönemde büyük bir titizlikle uygulandı. Ayrıca, 1930’lar, Stalin’in edebiyata da büyük etkide bulunduğu yıllardı. 1940’lar ve 1950’ler, Sovyet edebiyatında sosyalist realizmin egemen olduğu yıllar olarak kabul edilir. Bu dönemde, edebi açıdan sınırlı olan fakat ideolojik olarak zengin eserler yazıldı. Sovyet edebiyatında 1960’lar, bir yeniden canlanma dönemi idi ve sosyalist realizm prensiplerinden sapmalar yaşandı. 1970’ler ve 1980’lerde bu tür eserlerin sayısı arttı. Bu eserlerin artması, sosyalist realizm prensibinin zayıflamasına ve sonuç olarak “Sovyet edebiyatı” kavramının zayıflamasına yol açtı. Son dönemlerde yazılan eserleri Sovyet edebiyatı içine dahil etmek ve sosyalist realizm prensiplerini sürdürmek için 1980’lerde “sınırsız realizm” ilkesi belirlenmiştir. Bu, son dönem eserlerin tamamını sosyalist realizm kavramı içine dahil etme çabasıydı. Kazakistan’ın bağımsızlık döneminde ise Kazak edebiyatı büyük değişimlere tanıklık etti. Bağımsızlık dönemi boyunca, Kazak edebiyatında sürekli bir millî uyanış dikkati çekmektedir. Edebiyat aracılığıyla ulusal kimlik oluşturulmaya

çalışıldığı açıkça görülmektedir. Sovyet döneminde zarar gören Kazak millî, dini ve ahlaki değerleri artık işlenmekte ve bu değerler yüceltilmekteydi. Sovyet döneminde bu tür konuların gündeme gelmesi veya yasaklanmış tarihi gerçeklerin açıkça ele alınması mümkün olmadığından, bağımsızlık sonrası dönemde bu tür meselelere vurgu yapılan eserlerin sayısında artış yaşanmıştır. Özellikle Sovyet döneminde yaşanan olaylar, 1986 Aralık Olayları ve Kazakistan'da milli modernist bir hareketin öncüleri olan milliyetçi Türkçü Kazak aydınları, yani Alaşçı aydınlar gibi konular dikkat çekmektedir. 20. yüzyılın başlarında Kazakistan'da gelişen milli modernist hareketin temsilcileri olan Alaş Orda aydınları, Stalin döneminde haksız yere hapsedilmiş, sürgüne gönderilmiş ve esir kamplarında zor koşullarda yaşamışlardır. Sovyet ideolojisi bu aydınları tamamen ortadan kaldırmış ve tarihten silmiştir. Ancak Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra 1988'de bu aydınlar aklanmış ve itibarlarını geri kazanmışlardır (Kınacı Baran, 2021; 38, 39).

3. Kuzey Makedonya ve Kosova Edebiyatı

Balkanlar'daki Türkler, yaklaşık 500 yıl süren klasik Türk edebiyatı döneminden sonra, Sırp-Hırvat Sloven Krallığı ve Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin egemenliği altında, Kültürlerini ve edebiyatlarını canlı tutma ve kökenlerine bağlılıklarını sürdürme sorumluluğu taşıyarak, çok zorlu süreçlerden geçmişlerdir. Ancak Yugoslavya'nın sosyalist rejimi, bu dönemde Türk dünyası ve Türkistan konularını yeterince ele almaya odaklanmamıştır, çünkü o yıllarda özellikle bu konuların dile getirilmesinde bazı sorunlar yaşandı. Bu sorunlar, özellikle sosyalist dönemin sona ermesinin ardından, bazı Balkan şairlerinin eserlerinde Türk dünyası ve Türkistan coğrafyasına duyulan "özlem" duygusu olarak ifade edildi. Kosova ve Kuzey Makedonya'da, Türk şiiri Türkistan ve Türk dünyası temaları üzerinden birlik, beraberlik ve kardeşlik duygularını ön plana çıkaran eserler bulunmaktadır. Bu bağlamda "Türkçe"nin birleştirici bir rol oynadığı özellikle vurgulanmıştır. "Birlik/Berberlik/Kardeşlik Vurgusu" içeren şiirler, özellikle 1990 sonrasında sıkça görülür. Bu anlamda, Zeynel Beksaç, Nusret Dişo Ülkü, Yaser Halim, Bayram İbrahim Rogovalı ve Ethem Baymak gibi şairlerin eserleri öne çıkar. Kosova ve Kuzey Makedonya Türk şiirinde, "Kardeşin Derdiyle Dertlenme" teması da öne çıkar. Bu tema, "haberdar olma," "hissetme" ve "dile getirme" fikirlerine dayanır. "Kardeşinin derdiyle dertlenme" durumu, bazı şiirlerde Balkan bölgesinden başlar. Bu bölgelerde yaşayan şairler, birbirlerinin sıkıntılarına değinen şiirler yazdıkları gibi Balkanlı şairler, Türkistan ve Türk dünyasının farklı bölgelerindeki sorunlara da temas ederler. Taner Güçlütürk, V. H. Özgün ve Zeynel Beksaç bu konuda öne çıkan şairlerdendir. Türk dünyasının farklı bölgeleri ve toplulukları (Azerbaycan, Kırım, Kerkük, Kıbrıs, Balkanlar,

Kazak/Uygur/Türkmen/Nogay vb.) şiirlerde ayrıntılı bir şekilde ele alınırken, "Türkistan" kelimesinin genellikle direkt olarak geçmediği gözlemlenir. Ancak "Türkistan" kelimesi, özellikle "Doğu Türkistan" ile ilgili şiirlerde ortaya çıkar. Bu, bir eksiklik olarak kabul edilebilir. Ayrıca bazı şiirlerde "Türkistan" yerine "Orta Asya" ifadesi kullanılması veya "Azerbaycan Türkü" yerine "Azeri" kelimesinin kullanılması, her ne kadar samimi bir amaçla yapılmışsa da yanlış kullanımlar olarak değerlendirilebilir. Sonuç olarak, Kosova ve Kuzey Makedonya'da Türk şiirinde "Türkistan" ve "Türk dünyası" konuları her zaman farklı yönleriyle ele alınmıştır. Bu bölgelerdeki Türk şiiri, "demokrasi" vurgusunun arttığı 21. yüzyılda daha fazla büyümeye ve gelişmeye devam etme potansiyeline sahiptir (Karakuş, 2023; 84, 85).

4. İki Türkistan şairi: Mağjan Jumabayev ve Altay Suroy Recepoğlu

20. asır Kazak edebiyatının en büyük millî şairlerinden biri olan Mağjan Jumabayulı, 19 yaşındayken ilk şiir kitabı yayımlayarak, erken yaşlarda Kazak edebî çevrelerce tanınmıştır. Şiirlerinde her duyguyu olduğu gibi milliyetçilik duygularını da içtenlikle dile getirmiş ve bir duygu şairi olarak kabul edilmiştir. Çocukluk ve gençlik dönemlerinden itibaren özellikle hocaları, onun millî konulara yönelmesinde başlıca rol oynamışlardır. Özellikle gençlik döneminde tanımış olduğu Mirjakıp Duvlatov, Alihan Bökeyhanov ve Ahmet Bayturusunov, ona bu konuda en fazla tesir etmiş olan şahsiyetlerdir. 1921 yılında Taşkent'e gelişi onun tarihî Türkistan kültürü ve medeniyetini daha yakından görmesine neden olur. Türkistan şiiri onun milliyetçilik konusunda yazdığı en tanınmış şiiridir (Mutlu, 2017, s. 56).

1949 yılında Kosova'da dünyaya gelen Altay, Hukuk Fakültesi mezunudur. Tan gazetesinde gazeteci olarak çalışmış, Prizren Belediye Mahkemesi yargıcı ve serbest avukat olarak görev yapmıştır. Prizren çeşmeleri, camileri ve türbeleriyle ilgili araştırmalarda bulunan Altay'ın, Eski Yugoslavya döneminde Sırpça, Arnavutça, Romence yayınlanan çok sayıda gazete ve dergide yazıları bulunmaktadır. "Yaya", "Köprü", "Dünden Yarına" yayımlanmış eserleridir (Engüllü vd., 2013, s. 170).

5. Türkistan Neresi?

İran'ın Horasan bölgesinden başlayarak Kuzey Afganistan'ı içeren Pamir ve Hindukuş-Kunlun (Karanlık) dağlarının kuzey eteklerinden Çin'in Tun-huang bölgesine kadar uzanan, oradan Mançurya'nın batısına kadar uzanan, Moğolistan ile birlikte Güney Sibiry'a'nın tamamını içine alan ve batıda Ural dağlarına kadar uzanan geniş bir bölge bulunmaktadır. Bu bölgenin tarihsel olarak bilinen adı XIX. yüzyılın ortalarına kadar Türkistan'dır (Türk yurdu). Günümüzde Çin Halk Cumhuriyeti'nin egemenliği altında bulunan bölgenin

çoğunluğu, Uygur ve Kazak Türkleri ile diğer Türk gruplarından oluşmaktadır. Bu bölge Doğu (Şarkî) Türkistan olarak adlandırılırken, 1924'ten sonra Sovyetler Birliği'nin egemenliğine giren bölge Batı (Garbî) Türkistan olarak adlandırılmaktadır. Doğu Türkistan'ın yüzölçümü 1.828.418 km² iken, Batı Türkistan'ın yüzölçümü 3.836.503 km²'dir.¹

Harita. (www.gercek hayat.com.tr)

6. İki "Türkistan" şiirinde bellek mekânları

Mağcan Jumabayev'in Türkistan şiiri, 1923 yılında yayımlanan "Öleñder" adlı şiir kitabında yayımlanmıştır. Çalışmada ise, 1993 yılında Ferhat Tamir'in hazırladığı ve Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınlarından çıkan kitaptan yararlanılmıştır. Altay Suroy Recepoğlu'nun Türkistan şiiri ise, 2013 yılında Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı tarafından yayımlanan "Kıbrıs ve Balkanlarda Türk Şiiri" adlı eserden alınmıştır.

Millî duyuş tarzını şiirlerinde en iyi yansıtabilen Kazak şairlerinin başında gelen Mağcan Jumabayev'in belleğinde Türkistan iki dünya arasında bir kapı ve bu kapının açıldığı yer de Türk çocuklarının içinde doğup büyüdüğü, oynadığı ve barındığı bir beşiktir ve bir Turan ülkesi olan bu beşiğin adı "Türkistan"dır (Mutlu, 2017, s. 61).

Türkistan eki dünyeye esigi göy, - Türkistan iki dünyanın kapısıdır,
Türkistan er Türükün besigi göy, - Türkistan yiğit Türkün beşiğidir,

¹ bk. <https://islamansiklopedisi.org.tr/turkistan> [Erişim tarihi: 05.11.2023]

Tamaşa Türkistanday jerde tuvğan, - Güzel Türkistan gibi yerde doğan,
Türiktiñ Täñiri bergen näsibi goy. - Türk'e Tanrının verdiği nasibidir.

İki Türkistan şairinin şiirlerinde de Türkistan'ın göllerinden "Aral Gölü" yer alır. Mağjan için bu göl, deniz kadar geniş, sürekli dalgalı ve uçsuz bucaksızdır:

Turanniñ teñiz derlik kölderi bar, - Turan'ın deniz denilebilecek gölleri var,
Şalkığan egi-şetsiz teñiz Aral. - Sürekli dalgalı uçsuz bucaksız deniz Aral.

Altay'ın şiirinde Aral Gölü "gök"tür. Bu mavilik, Mağjan'ın şiirinde olduğu gibi denizi andırır ve uçsuz bucaksızdır:

Zerafşan paylaşmış dağlarla, Aral gölü gök olmuş.

Balkaş Gölü de her iki şairin şiirinde geçmektedir. Mağjan'ın şiirinde Balkaş Gölü, dünyanın en büyük steplerinden biri olan Tarbagatay Bozkırının bağrına bastığı bir göldür:

Balkaştı bavırına alğan Tarbagatay, - Balkaş'ı bağrına basan Tarbagatay

Altay'ın şiirinde Balkaş Gölü "kaş"a benzetilmektedir. Bu benzetmeye bakıldığında, Mağjan'da millî romantik bakışla bozkırın bağrına basılan bu göl, Altay'ın şiirinde coğrafi bir şeklin insan organına benzetilmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kuşbakışı görüntüsü kaşı andıran bu göl, belki de şairin belleğinde Türkistan adıyla vücut bulmuş ve birbirinden ayrılmaz uzuvları taşıyan bir varlığın bir parçası hükmündedir.

Mağjan'ın şiirinde, Receoğlu'nun şiirinde geçmeyen bir unsur olarak, Kırgızistan'ın Isık Köl'ü de geçer. Mağjan'a göre bu "kutsal göl"ün koynunda "Bozkurt"tan türeyen bir Türk vardır:

Bir şette kasiyetti Istıķ köldiñ, - Kutsal Issık gölünün bir köşesinin

Bavırında dünüye körgen Türık kökjäl - Koynunda dünyaya gelen bozkurt Türk var.

Altay'ın şiirinde geçen Amu Derya ve Siri Derya adlarıyla geçen ve Siri Derya bulanık, Amu Derya ise sihirlidir ve ürpertir şairi, Mağjan'ın şiirinde geçmeyen Zerafşan ise küskündür ve şairin tabiriyle "yılankavi" akar: *Tanağartısı yıkandığında mı bulanık akarsın Siri Derya Siri Derya ya sen Zerafşan ne zamandan küskünsün yoksa Hisar Dağları mı yol vermiyor akarsın yılankavi / Amu Deryal sihirlidir uğultusudur sanki akışının ürpertir beni Semerkant'la bilmem ki niye bu nehirler* Mağjan'da Jeyhun (Amu Derya), Seyhun (Siri/Sır Derya) ve bazen de Okus ve Aksart olarak adlandırılır:

Ertede Oqıs-Yaqsart, Jeyhun, Seyhun, - Eskiden Okus-Aksart veya Ceyhun-Seyhun'a,

Türikter bul ekevin dariya deytin, - Türkler bu iki nehre de derya derlerdi.

Maveraünnehir olarak adlandırılan bu topraklarda tarihte Karahanlılar, Gazneliler ve Büyük Selçuklu devletleri hüküm sürmüşlerdir. Bu devletlerden

başka, Altınorda, İlhanlı ve Çağatay Hanlıkları da bu iki nehir arasında bulunan topraklarda bulunmuşlardır. Mağjan bu nehirlerle Türklerin kendi aralarında "derya" dediklerini ve ataları ile evliya olarak gördükleri büyüklerine ait birçok mezarın bu bölgede bulunduğunu belirtir (Mutlu, 2017, s. 62).

Kiyeli sol eki suv jağasında, - Bu iki mübarek suyun kenarında,

Tabasın qasiyetti babañ beyitin. - Bulacaksın atalarının kutsal mezarını.

Altay'ın şiirinde geçen Türkistan nehirleri bulanık, küskün ve sihirlidir

Türkistan'ın dağları da her iki şairin şiirine konu olmuştur. Mağjan'ın şiirinde Türkistan'ın dağları, zirvesinde erimeyen ak saçlı karları (Mâñgi) barındırır ve göğsünde nazlı pınarlar oynaşır. Ayrıca, serin sular akar bu dağlardan:

Turannın tavlary bar aspañga aşkan, - Turan'ın göğe ulaşan dağları var,

Mâñgiğe basın appağ şaştar başkan, - Üzerinde ak saç gibi duran erimeyen karları var,

Bavırında erke bulak saladı oynağ, - Göğsünde nazlı pınarlar oynaşır durur,

Jaralıp tavdan aqқан salkın jastan. - Bunlar dağdan akan serin suların oluşur, ki bu serinlik Altay'ın şiirine, *Tanrı dağları serinliğiyle* yansımaktadır:

Türkistan'ın dağları Mağjan'da heybetlidir, gökyüzüne kadar uzanır:

Turannın Tyan-Şanday tavı qalay, - Turan'ın Tiyen-Şan dağları ne kadar heybetli

Par kelmes Tyan-Şağa tavlary talay. - Birçok dağlar Tyan-Şan'a denk gelmez.

Eriksiz er Türikti oyğa alarsın. - Gücünü kaybeden kahraman Türk'ü düşünürsün

Kökke aşkan Han Täñirige qaray qaray. - Gökyüzüne uzanan Han Tanrıya bakınca

Türkistan'daki bu heybetli dağlar, Çin, Kırgızistan, Kazakistan ve Özbekistan sınırları içerisinde yaklaşık bir milyon kilometre karelik bir alandaki Tiyen-Şan / Tanrı dağlarıdır. Mağjan, dünyadaki birçok dağın bu heybette olmadığı ve bugün Tanrı dağlarına baktığında eski gücünü kaybetmiş olan Türkleri düşündüğünü söylemektedir (Mutlu, 2017, s. 62).

Altay'ın şiirinde Türkistan'ın dağlarının arasından nehirler akar: *Hisar Dağları mı yol vermiyor akarsın yulankavi, Pamir eteklerinden, Tanrı dağları serinliğiyle* ve dağlar nehirlerle birleşir: *Derya üç olmuş, Zerafşan paylaşmış dağlarla*

Mağjan'da dünyanın merkezi Pamir ve Alay dağlarıdır:

Jotalı, jer kindigi - Pamir, Alay, - Dünyanın merkezi, engebeli Pamir, Alay.

Altay'ın şiiirinde Pamir Dağları eteklerinden nehirler akan bir yerdir ve bu dağ dışında Hisar ve Tanrı Dağları yer alır.

Mağjan'ın şiiirinde geçen Kızılgurt Dağı, Nuh Peygamber'in gemisinin karaya oturduğuna inanılan bir dağdır. Bu kutsal dağ olmasaydı insan nesli tükenecektir. Dolayısıyla şiiirde, insanlığın ve Türklüğün kaderi bu kutsal dağa bağlanmak istenmiştir:

Kazıgurt kasiyetti tav bolmasa, - Kutsal Kazıkurt Dağ'ı olmasaydı,
 Topanda Nuğ kemesi toktar қалай? - Nuh'un gemisi tufanda nasıl dururdu?

Altay ve Mağjan'ın şiiirlerinde geçen bir coğrafi bellek mekânı da çöllere ve bozkırlardır. Mağjan'da bu çöllere ıssızdır ve hiçbir canlı türü bulunmaz.

Şölder bar jel de жүрмес, sap-sarı құм, - Rüzgâr esmez sapsarı kumdan çöllere var,

Moladay eşbir ün жоқ мәңгі тıp-тıp, - Mezar gibi ıppıssız hiçbir ses yok,
 Bolmaq pa jan-januvır şeक्सіз şölde, - Yaşarlar mı bunca canlı sınırsız çölde,
 Sarı құмда салар ойнақ peri men jin. - Uzun çöllere in cin top oynar.
 Ancak yine de Mağjan bu çöllere, göllere ve nehirlere hayrandır:

Turanniñ egi-şeक्सіз şöli қандай! - Turan'ın uçsuz bucaksız çölü nasıldır!

Теңіздей кемеги жоқ көли қандай! - Deniz gibi kıyısız gölü nasıldır!

Turanniñ dariya atalgan özenderi, - Turan'ın derya denen nehirleri,

Тасиса, şöldi басқан seli қандай! - Taştığında çölü kaplayan seli nasıldır!

Altay'ın şiiirinde, *Gök Taş'a oturup taç giyenler gökleri indirmek isterlermiş bugün Kızıl Kum Kara Kum çöllüklerine, Kırgız bozkırlarına.*

Mağjan Cumabayulı, Altay'dan farklı olarak Kazak tarihine ve kahramanlarına özel bir vurgu yapar. Şiiirlerinde Türkistan ve Turan gibi terimler, epik bir anlatım içinde kendini gösterir. Mağjan, "Turan" kavramını daha genel bir bakış açısıyla ele alarak, Kasım Han, Esim Han, Tevke Han, Abılay Han gibi isimlerin yanı sıra Kazakların kahramanlık ve güçlü duruşlarına da vurgu yapar:

Қазақтыñ қасқа жолды Қасым Ҳаны, - Kazak'ın doğru төreli Kasım Hanı

Turanniñ talay jerin biylep турған. - Turan'ın birçok yerini idare etmiş.

Ädil han az boladı Nazardayın, - Nazar Han gibi adaletli han az bulunur,

Алаşқа Esim Ҳанныñ jолı dayın. - Alaş için Esim Han'ın төresi hazırdır.

Тәwкедей данışпан han курған екен, - Tavke gibi bilge bir han toplamış,

Basında Күлтөbeniñ қурıltayın. - Költөbe'nin başında kurultayın.

Turanniñ toprağında tınıştıқ tapқан, - Turan'ın toprağında huzur bulan,

Алаştıñ арıстаны - Abılay eri... - Alaş'ın arslanı - Yiğit Abılay'ı...

Turanniñ toprağın қуçıp jatır, - Turan'ın toprağını kucaklamaktadır,

Keşegi erdiñ eri kökjal Kene, - Dünkü yiğitler yiğidi Bozkurt Kenesarı.

Kene men Abılaydñ jolın quwmay, - Kenesarı ile Abılay'ın yolunda gitmeden,

Japanda jayıluwdñ mäni qalay? - Issız ovalarda konup göçmenin ne anlamı var?

Sonuç olarak Mağjan yukarıdaki dizelerde, Türkistan'da hüküm süren ve bu toprakların yerlisi olan Kazak hanlarının adlarını zikrettikten sonra, eğer bu hanların izinden gidilmezse, bu coğrafyadaki varlığın ve yaşamın bir anlam taşımadığını vurgulamaktadır. Yani bu toprakların coğrafyasına ve dolayısıyla bellek mekânlarına gerçek anlamını kazandıran şeyin, atalarından bu yana gelen Türk gelenekleri, adetleri, töreleri ve kültürel mirası olduğunu dile getirmektedir. Bu unsurlar, Türkistan halkını geçmişten geleceğe taşıyan ve vazgeçilmez değerleridir (Mutlu, 2017, s. 85).

Sonuç

İki Türkistan şairinin şiirlerinde de Türkistan coğrafyasının bellek mekânları, tematik olarak "göller", "nehirler" ve "dağlar" bağlamında değerlendirilebilir. Her iki şairin şiirlerinde geçen kültürel bellek mekânları, Siri Derya (Seyhun), Amu Derya, Aral Gölü ve Balkaş Gölü ve Pamir Dağları'dır.

Atalar kültü bağlamında değerlendirildiğinde ise, Türkistan'ın nehirleri arasında atalarının mezarlarının olduğunu vurgulayan Mağjan, Sovyetlerde mankurtlaştırmak maksatlı kaldırılmaya çalışılan mezarlıkların önemini atf yapmaktadır. Siri Derya ve Amu Derya'nın yer aldığı Maverünnehir, Altay'ın şiirinde sihirli ve ürperticidir. Cumabayev ise bu iki mübarek suyun kenarında, atalarının kutsal mezarlarını bulmanın heyecanı ile yaşamaktadır.

Biri Avrupa'nın sınırı Balkanlarda biri Çin sınırında iki şairin şiirlerinde yer alan ortak bellek mekânları, söz konusu unsurların millî hafızayı birleştirici gücünü göstermektedir. Ulus kavramı hayalî bile olsa (Anderson, 2009), söz konusu hayalin birleştirici bir hafızalarından birinin kültürel bellek mekânları olduğu aşikârdır.

Her iki şairde de Türk'ün bozkırları yer alır. Mağjan'da uçsuz bucaksız çöller, Altay'da Kızıl Kum ve Kara Kum çölleri ve Kırgız bozkırlarıdır. Cumabayev'de bu uçsuz bucaksız çöller, rüzgâr esmeyen, ıssız, sapsarı ve kumsar çöllerdir ve mezarlığı andırırlar. Altay ise bu çölleri, göklerin indirilmek istendiği mekânlar olarak telakki etmiştir. Balkaş'ı bağrına basan Tarbagatay bozkırlarından bahseden Cumabayev'in yanında, Kırgız bozkırlarından bahisle şiirini sonlandıran bir şair bulunmaktadır.

Bellek mekânları sadece ortak tarih, millî hafıza ve ortak duyuş mekânları olarak karşımıza çıkmazlar, Mağjan ve Altay'ın Türkistan şiirlerinde geçen

bellek mekânları aynı zamanda ortak bir ülküyü taşırlar. Ancak, burada Altay'ın şiirinde “Turan” vurgusunun, Mağjan'daki gibi yer almadığını görmekteyiz. Mağjan'ın eserlerinde, özellikle Turan coğrafyasının tasvirinde, yaşanmışlıkların izleri bulunmaktadır. Mağjan'da, Turan coğrafyası anlatılırken sadece bu coğrafyanın özelliklerine değil, aynı zamanda Kazak coğrafyasının izlerine de rastlarız. Turan coğrafyasının çölleri, deryaları ve gölleri gibi öğeler, kendi çocukluk deneyimlerinden ve gezilerinden ilham alarak ayrıntılı bir şekilde betimlenir.

Mağjan'ın, Altay'dan farklı olarak, “Türkistan” şiirinde vurguladığı bir başka husus, şiirde bahsettiği bellek mekânlarını anlamlı kılan şeylerin, atalarından bu yana gelen Türk gelenekleri, adetleri, töreleri ve kültürel mirası olduğu vurgusunu yapmasıdır. Bu unsurlar, “Türkistan”ı geçmişten geleceğe taşıyacak kültürel bellek mekânları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynakça

- Anderson, B. (2009). *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. (İskender Savaşır, Çev.). İstanbul: Metis.
- Bakhtin, M. (2001). *Karnavaldan Romana Edebiyat Teorisinden Dil Felsefesine Seçme Yazılar* (Sibel Irzık, Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Engüllü, S. F. H., Canım R. (2013). *Kıbrıs ve Balkanlarda Türk Şiiri*. Eskişehir: Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı.
- Halbwachs, M. (2018). *Kolektif Bellek*. (Zuhal Karagöz, Çev.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Karakuş, E. (2023). K. Makedonya ve Kosova Türk Şiirinde Türkistan ve Türk Dünyası. *Türkoloji*, (114), 57-89.
- Kınacı Baran, C. (2021). Kazakistan'da Sovyet Devrinden Bağımsızlık Dönemine Değişen Kazak Edebiyatı. *Türkoloji*, (106), 30-43.
- Kişmir, A. (2021). *Türkiye'de Hindistan Çalışmaları-I, Hafıza Mekânı Olarak Tac Mahal*. (Dündar, M; Kayalı, Y. [Ed.ler]). Ankara Üniversitesi.
- Mutlu, H. K. (2017). Mağjan Jumabayev ve Türkistan Şiiri. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi*, 1(2). 56-66.
- Nora, P. (2006). *Hafıza Mekânları* (Mehmet Emin Özcan, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.
- Onaran, S., Kişmir, G. (2018). *Berlin'de Bir Mezar ve Gaipten Gelen Sesler: Uwe Timm'in Yarı Gölge Romanında Bellek Mekânının Edebi Kurgulanışı*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Matbaası.
- Şahin, V. (2018). Şiirlerde Bellek ve Mekân Olarak Palu. *Uluslararası Palu Sempozyumu*, Elâzığ: Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları.

Tamir, F. (1993). *Mağjan Cumabayef Öleñderi - Mağjan Cumabayulı'nın Şiirleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

İnternet Kaynağı:

www.gercek hayat.com.tr. [Erişim tarihi: 05.11.2023]
(<https://www.gercek hayat.com.tr/asya/orta-asya-diye-bir-yer-yok-orasi-ulu-turkistan>)

Etik, Beyan ve Açıklamalar:

1. Bu makalenin yazarı/yazarları, etik kurul iznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
2. Bu makalenin yazarı/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
3. Bu makalenin yazarı/yazarları, kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf gibi bütün belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
4. Bu makalenin benzerlik raporu bulunmaktadır.